

تسلیت از منظر قرآن و روایات و آثار تربیتی آن

محمد فاکرمیبدی

استاد، گروه تفسیر و علوم قرآن، جامعه المصطفی العالمیه، قم، ایران. m_faker@miu.ac.ir

چکیده

هر انسانی در طول زندگی خود هزارچندگاهی از دست دادن عزیزی را تجربه می‌کند، این رویداد خواه به صورت طبیعی رخ دهد، یا بر اثر حادثه اتفاق بیافتد، فرد یا افرادی را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهد و موجب بروز احساساتی چون اندوه، حس تنهایی و ناامیدی در وی می‌شود. در چنین شرایطی، تسلی دادن وی به وسیله گفتار و رفتار می‌تواند در فرایند التیام بخشی و سوگواری فرد داغ دیده اثرگذار باشد. در این پژوهش با بررسی تأثیر تسلیت گفتن به فرد داغ دیده و آثار تربیتی آن، با روش علمی و نقلی، روش های مؤثر در تسلی بخشی فرد مصیبت زده مورد بررسی قرار گرفته و به راهکارهایی برای کاهش اندوه وی اشاره شده است. نتایج حاکی از آن است که تسلی دادن داغ دیده با روش های گفتاری و رفتاری مورد اشاره قرآن کریم، در کاهش آلام داغ دیده مؤثر بوده و توانایی این را دارد تا او را از افسردگی، ناامیدی و نیز رویکرد انحرافی در نگرش و بینش خود و بینش خود در شناخت آغاز و انجامش رهایی بخشد و همواره در روند تربیت و رشد و تکامل وی مفید باشد.

کلیدواژه ها: تسلیت، مصیبت، داغ دیدن، تسلی دادن، همدردی.

۱. مقدمه

هر فرد انسانی در طول عمر خود مکرر با افراد داغ‌دیده مواجه می‌شود که می‌بایست با روش مناسب و گفتار و رفتار شایسته با وی برخورد کند. فردی که با دیدن داغ‌عزیزی از عزیزانش دچار اندوه و افسردگی شده که اگر به‌خوبی برخورد نشود، ممکن است به آلام روحی و حتی جسمی مبتلا شود و نیز این امکان را دارد که در بُعد بینش دچار خطا و انحراف و در بُعد گرایش دچار کج‌روی گردد. دین اسلام که نگرشی جامع‌الاطراف به انسان دارد، از این مقوله نیز غافل نبوده و در قرآن و روایت به این مهم توجه نموده است. بر این اساس علمای اخلاق، روان‌شناسان، فقهاء و دیگر دانشمندان به این موضوع پرداخته و به ارائه راهکارهایی مبادرت کرده‌اند. پژوهش حاضر درصدد است مسئله تسلیت و تسلی را از دیدگاه قرآن و با استمداد از روایات مفسره بررسی کرده و با تبیین مواجهه درست با فرد داغ‌دیده، پاسخ مناسب به یکی از اساسی‌ترین نیازهای طبیعی انسان به روش مناسب داده شود.

۲. مفاهیم پژوهش

۲-۱. دلالت

برخی ارباب تعاریف، دلالت را به معنی «حاصل شدن علم به چیزی، از چیز دیگر است، دانسته‌اند» (جرجانی، ۱۳۶۵، ص ۴۶). برخی دیگر گفته‌اند: دلالت به حالتی از چیزی گفته می‌شود که علم به آن، ذهن را به وجود چیز دیگر منتقل می‌کند (مظفر، ۱۳۹۹، ص ۳۶). این انتقال ممکن است به‌صورت مطابقی، تضمنی و یا التزامی رخ نماید و دلالت التزامی نیز به‌صورت اقتضاء یا تنبیه جلوه می‌کند. چنانکه در کنار منطوق کلام که به طور مستقیم دریافت می‌شود، به‌وسیله مفهوم نیز از مدلول کلام و ترکیب آن دریافت شود، و همه اینها به‌عنوان مدلول دارای اعتبار است. از این‌رو اگر آیه و یا حدیثی بیانگر مطلبی بود، و ذهن انسان به واسطه یکی از طرق شش‌گانه، دلالت مطابقی، دلالت تضمنی، دلالت اقتضاء، دلالت تنبیه، مفهوم موافق و مفهوم مخالف به معنایی منتقل شود، مراد گوینده خواهد بود، و عرفاً، عقلاً و شرعاً، حجت و منشأ اثر است. افزون‌بر دلالت و مدلول، واژه اثر بر وزن ثَمَر، به معنی نشانه‌ای از چیزی دیگر است (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۸، ص ۲۳۶). این واژه در علوم مختلف چون باستان‌شناسی، جامعه‌شناسی، روان‌شناسی، حدیث، فقه، فلسفه و جز آن معنای خاصی می‌دهد، که در اینجا با مسامحه به معنی فلسفی آن یعنی مسبب که از سبب، و معلول، از علت است. در مقوله تعزیت نیز، تسلی‌بخشی، پیامد تسلیت گفتن است. به عبارت دیگر، در اثر تسلیت گفتن از سوی فرد هم‌دل، در فرد داغ‌دیده تسلی‌بخشی حاصل می‌شود.

۲-۲. تربیت

تربیت از ریشه ربی، و قریب المعنی با واژگان ربو به معنی رشد و نمو و فزونی است. همچنین قربات معنایی با ربب به معنی اصلاح دارد (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۲، ص ۳۸۱). اما در اصطلاح تعاریفی ارائه شده که مجال بیان و بررسی همه آن‌ها نیست. از این‌رو به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: شهید مطهری در تعریف تربیت اینگونه می‌نویسد: تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی به فعلیت درآوردن و پروردن استعدادهای درونی که بالقوه در یک شیء موجود است (مطهری، ۱۳۷۰، ص ۴۳). علامه مصباح چنین می‌نگارند: تعلیم و تربیت در کاربردی عام به معنای فرایند انتقال و تعمیق دانش‌ها و بینش‌ها، هدایت و تقویت گرایش‌ها، و شکوفاسازی هماهنگ استعدادها و توانایی‌های انسان در ابعاد روحی و بدنی برای رسیدن به کمال مطلوب است (مصباح یزدی و همکاران، ۱۳۹۱، ص ۳۰). برخی دیگر معتقدند که: تربیت عبارت است از جریانی منظم و مستمر که هدف آن کمک به رشد جسمانی، شناختی، روانی، اخلاقی و اجتماعی یا به‌طور کلی رشد شخصیت افراد در جهت کسب هنجارهای مورد پذیرش جامعه و نیز کمک به شکوفا شدن استعدادهای آن‌ها است (بناری، ۱۳۸۸، ص ۶۸). همچنین گفته شده تربیت عبارت است از مجموعه اعمال یا تأثیرات عمدی و هدف‌دار از یک انسان- مربی- به‌منظور اثرگذاری بر شناخت‌ها، اعتقادات، احساسات، عواطف و رفتارهای انسان یا انسان‌های دیگر- مربی یا مربیان- بر اساس برنامه سنجیده (قائم‌مقدم، ۱۳۹۹، ص ۱۱). ممکن است شخصی که در مسیر تربیت خود حرکت می‌کند، به دلیل داغ‌دیدگی دچار کندی حرکت تربیتی و یا حتی توقف آن شود، لذا باید با تسلی و تسکین آلام وی موانع تداوم تربیت برداشته شود. چنانکه فرد تسلیت‌گو با گفتار و رفتار سنجیده خود سعی دارد بر شناخت‌ها، احساسات، عواطف و رفتار و حتی عقائد شخص داغ‌دیده اثرگذار بگذارد تا مبادا این امور به خطا برود.

۳-۲. تسلیت

تسلیت مصدر باب تفعیل از ریشه «سلا» است که به گفته ارباب لغت به معنی کشف و رهایی از هم و غم است. چنانکه گفته می‌شود: «سَلَانِي فَلَانٌ مِنْ هَمِّي تَسْلِيَةً وَسَلَانِي، أَيْ كَشَفَهُ عَنِّي، وَاسْلَى عَنْهُ الْهَمُّ وَتَسْلَى بِمَعْنَى، أَيْ انْكَشَفَ» (جوهری، ۱۳۷۶، ج ۶، ص ۲۳۸۱). در اصطلاح، تسلیت گفتن عملی پسندیده است که در برخورد با فرد داغ‌دیده به عنوان نشانه همدلی و همدردی ابراز می‌شود، تا آرامش بخش و تسکین‌دهنده او باشد.

۴-۲. مصیبت

مصیبت در اصل به معنی رسیدن تیر به هدف است. ارباب لغت می‌نویسند: «أَصَابَ السَّهْمُ، إِصَابَةً؛

وَصَلَ الْغَرْضُ» (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۳۴۹). پس از آن در آرزوگی و پیامد ناگوار به کار گرفته‌اند، برخی نوشته‌اند: «الْمُصِيبَةُ أَصْلُهَا فِي الرِّمِيَةِ، ثُمَّ اخْتَصَّتْ بِالنَّاتِبَةِ» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۴۹۵). به هر صورت مصیبت در کار بست متداول عرفی و لغوی به معنی بلاء و پشامدهای ناخوشایند است، چنانکه اهل لغت بدان تصریح کرده و گفته‌اند: «الْمُصِيبَةُ؛ الشَّدَّةُ النَّازِلَةُ» (فیومی، ۱۴۱۴ق، ج ۱، ص ۳۵۰). قرآن کریم نیز واژه مصیبت را در مطلق ناخوشایندی و فقدان آسایش و آرامش به کار گرفته و فرموده است: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» (بقره، ۱۵۵)، بلاء در این آیه عبارتند از: نا امنی، فقر و گرسنگی، از دست دادن اموال، از جان باختگی خود و بستگان، و خشکسالی. همه این امور سلبی در کلمه مصیبت جمع شده است، چنانکه در آیه بعد فرمود: «الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» (بقره، ۱۵۶).

۳. جایگاه تسلیت و تعزیت گفتن

نسبت به اصل تسلیت و دلداری، باید گفت این مهم ریشه در آیات قرآن و تسلی بخشی ذات اقدس اله دارد، که با تعبیری چون لاتحزن، لاتبتس و لاتخف به بندگان خود دلداری داده است. در جریان حضور پیامبر (ص) در غار ثور فرمود: «لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ» (توبه، ۴۰). در جریان بنیامین و یوسف فرمود: «فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ» (یوسف، ۶۹). همچنین در جریان حضرت موسی (ع) فرمود: «قُلْنَا لَا تَخَفْ إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعْلَى» (طه، ۶۸). نکته قابل توجه اینکه، در جریان غار ثور، دلداری را به معیت الله منوط کرد؛ و در جریان موسی و فرعون، با تأکید بر علو و برتری موسی (ع)، و به عبارت معروف «تو می توانی»، تسلی داده است.

۳-۱. تسلیت به بستگان غیرمسلمان

در جامعه اسلامی و به خصوص در همسایگی مسلمان ممکن است افرادی زندگی کنند که مسلمان نباشند، و یا مسلمانی باشد که بستگانش غیرمسلمان است، و دچار مصیبت شده باشند. در اینگونه موارد مناسب است در حضور آن مسلمان استرجاع شود. در روایتی از امام باقر (ع) آمده که فرمود: «تَعْزِيَةُ الْمُسْلِمِ لِلْمُسْلِمِ بِقَرْبِهِ الذَّمِّي اسْتِرجاعٌ عِنْدَهُ وَتَذَكُّرَةٌ بِالْمَوْتِ وَمَا بَعْدَهُ وَنَحْوُ هَذَا الْكَلَامِ؛ تعزیت فرد مسلمان به مسلمان به خاطر بستگان غیرمسلمان این است که نزد وی استرجاع کند، و یادآوری مرگ نماید، و امثال آن بگوید» (ابن حیون، ۱۳۸۵ق، ج ۱، ص ۲۲۴).

۳-۲. روش‌های تسلی بخش در قرآن

قرآن کریم نمونه‌هایی از تسلی بخشی و دلداری را که نسبت به بندگان خود به خصوص انبیاء داشته

را بیان کرده است:

۱) اطمینان دادن از کفر مجرمان: خداوند سبحان این روش را درباره پیامبر (ص) و دشمنانش اعمال نمود و فرمود: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ... أُولَئِكَ الَّذِينَ لَمْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَطَهِّرْ قُلُوبَهُمْ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ» (مانده، ۵۴۱). خدای متعال در برابر فشارهایی که کافران بر پیامبر (ص) وارد می‌شد، آنان را به کفر سخت و عذاب استیصال دشمنان و کافران، تسلی و دلداری داده است.

۲) فروکاستن نقش مصیبت: یکی از روش‌های تسلی بخشی این است که از نقش مصیبت در زندگی شخصی فروکاسته شود، و بیان گردد که مصیبت زده نباید خود را ناکام و شکست خورده ببیند. اشاره قرآن به این حقیقت است که می‌فرماید: «لَا يَحْزُنْكَ الَّذِينَ يُسَارِعُونَ فِي الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَنْ يَضُرُّوا اللَّهَ شَيْئاً...» (آل عمران، ۱۷۶).

۳) اعلام حمایت از مصیبت زده: یکی از روش‌های دلداری و تسلی بخشی بوده که قرآن کریم بدان اشارت کرده است. خداوند خطاب به پیامبر (ص) که در نزول قرآن نگران بود، فرمود: «مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى» (ضحی، ۳). این تعبیر دلداری و تسلی خاطری است برای شخص پیامبر (ص) که بداند او همیشه مشمول عنایت و حمایت خدا است.

۴) توصیه به استرجاع: توصیه به صبر و استرجاع و بشارت به وعده رحمت الهی یکی از روش‌های قرآن در دلداری و تسلی بخشی قرآن است که فرمود: «الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ، أُولَئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ؛ آن‌ها هنگامی که دچار مصیبت شوند، می‌گویند: ما از آن خدائیم و به سوی او بازمی‌گردیم، درودها و رحمت از سوی پروردگارشان بر آنان نثار می‌شود، و اینان خود هدایت یافتگانند» (بقره، ۱۵۷-۱۵۶).

۵) یادآوری آمیختگی آسانی با سختی: یادآوری اینکه مصیبت و سختی آمیخته با آسانی است، روش دیگری است که قرآن صورت داده است. چنانکه فرمود: «فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا، إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا؛ قطعاً با سختی، آسانی است» (شرح، ۵-۶). این بدان معنی است که شخص مصیبت دیده، بداند که مشکلات و سختی‌ها به این صورت باقی نمی‌ماند، محرومیت‌های مادی و مشکلات اقتصادی و فقر به این صورت ادامه نمی‌یابد و اوضاع تغییر خواهد کرد.

۶) التفات به حکمت پنهان مصیبت: توجه دادن به اینکه در پس مصائب و مشکلات، اسرار مثبتی نهفته که خدا بدان آگاه است و انسان از آن بی‌خبر است، روش دیگری است که در قرآن کریم آمده و فرموده است: «فَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنََّّا نَعْلَمُ مَا يُسْرُونَ وَ مَا يُعْلِنُونَ؛ سخنان [ناروای] آنان تو را غمگین نکند. به یقین،

ما آنچه را پنهان می‌دارند و آنچه را آشکار می‌کنند، می‌دانیم» (یس، ۷۶). این آیه گرچه درباره سخنان ناروای دشمنان است، اما با کشف مناط می‌توان در هر سختی و مصیبت کارآمد دانست، و نه تنها پیامبر (ص)، که هر مؤمنی می‌تواند با این گفتار الهی دلگرم باشد که همه چیز در این عالم در محضر خداوند است، و حکمت‌هایی وجود دارد که انسان نمی‌داند.

۳-۳. تسلی بخشی در روایات

براساس آموزه‌های روایی نیز، یکی از سفارش‌های شرع مقدس اسلام، تعزّی و تسلیت گفتن به صاحبان عزاء و مصیبت است، و فقهاء نیز به عنوان یک حکم استحبابی به آن فتوا داده و آن را سیره خداوند و پیامبر (ص) و ائمه (ع) دانسته‌اند (نجفی، ۱۴۰۴ق، ج ۴، ص ۳۲۵). محدثان نیز با نقل روایات متعدد، اهمیت این مقوله را به نمایش گذاشته‌اند. در روایتی که کلینی از امام صادق (ع) نقل می‌کند، چنین آمده که فرمود: «لَمَّا قُبِضَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) جَاءَهُمْ جَبْرِئِلُ (ع) وَالنَّبِيُّ مُسَجًى وَفِي الْبَيْتِ عَلِيٌّ وَفَاطِمَةُ وَالْحَسَنُ وَالْحُسَيْنُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ يَا أَهْلَ بَيْتِ الرَّحْمَةِ! كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ رُحِزَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ، وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ، إِنَّ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَزَاءَ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ وَخَلْفًا مِنْ كُلِّ هَالِكٍ وَدَرَكًا لِمَا فَاتَ، فَبِاللَّهِ فَتَقُوا وَإِيَّاهُ فَارْجُوا، فَإِنَّ الْمُصَابَ مِنْ حُرْمِ الثَّوَابِ...؛ هنگامی که پیامبر (ص) از دنیا رفت، جبرئیل (ع) فرود آمد، در حالی که روی پیامبر (ص) پوشیده بود، و در خانه تنها امیرالمؤمنین و فاطمه، حسن و حسین (ع) بودند، گفت: ای اهل بیت رحمت، سلام بر شما باد. همگان چشنده مرگند، پادشاه‌های خود را در روز قیامت دریافت می‌کنند، هرکس دور از آتش باشد و داخل بهشت شود، رستگار است، زندگی دنیا کالایی جز فریب نیست. و خدای تعالی، تسلی بخشی از هر مصیبت، و جانشینی نسبت به هر رفته‌ای و تلافی از هر فوت‌شونده است. به خداوند اعتماد کنید و به او امیدوار باشید. [بدانید] مصیبت زده واقعی آن است که از ثواب خدا محروم شود...» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۲۲۱). در روایت دیگری از پیامبر (ص) نقل شده که فرمود: «مَنْ عَزَّى أَخَاهُ الْمُؤْمِنَ مِنْ مُصِيبَةٍ كَسَاةَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ حُلَّةَ خَضْرَاءَ يُحَبَّرُ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ هرکس به مؤمنی به خاطر مصیبتی تعزیت بگوید، خداوند حله خضراء بر وی می‌پوشاند که در روز قیامت مایه خوشحالی او است»، از حضرت سؤال شد: «مَا يُحَبَّرُ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ در روز قیامت چگونه به آن مباحثات می‌شود؟ فرمود: «يُغَبَّطُ بِهَا؛ مورد غبطه دیگران قرار می‌گیرد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۹، ص ۹۴). حتی بعضی از روایات بیانگر این است که تعزّی در دیگر آیین‌ها نیز وجود داشته و بلکه می‌توان گفت یک سنت جهانی است که همگان بدان پایبند بوده‌اند. در روایات آمده که حضرت موسی (ع) به خدا عرض کرد: «يَا رَبِّ فَمَا لِمُعْزِي النَّكَلِي مِنَ الْأَجْرِ؟ قَالَ أَظْلُهُ تَحْتَ ظِلِّي أَيْ ظِلُّ الْعَرْشِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي؛ خدایا، مزد کسی که به مادر فرزند مرده تعزّی بگوید،

چیست؟ فرمود: مزد وی این است که در روزی که سایه‌ای جز سایه من نباشد، او را زیر سایه عرش خود قرار می‌دهم» (حرّعاملی، ۱۳۸۰، ص ۱۵۹). همچنین طبق روایتی حضرت داوود(ع) به خدا عرضه داشت: «إِلَهِي مَا جَزَاءُ مَنْ يُعْزِي الْحَزِينَ وَالْمُصَابَ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِكَ قَالَ جَزَاؤُهُ أَنْ أَكْسُوهُ رِدَاءً مِنْ أَرْدِيَةِ الْإِيمَانِ أَسْتُرُهُ مِنَ النَّارِ وَأُدْخِلُهُ بِهِ الْجَنَّةَ؛ خداوند، مزد کسی که غمناک و مصیبت‌زده‌ای را تسلیت و خرسندی دهد، برای طلب رضای تو؟ فرمود: مزدش این است که ردایی از ردهای ایمان بر او پوشانم که او را از آتش دوزخ بپوشاند و او را وارد بهشتش نمایم» (شهید ثانی، بی‌تا، ص ۱۱۶). در روایتی از امام صادق(ع) که از پیامبر خدا(ص) نقل می‌کند، در ارزش تعزیت می‌فرماید: «التَّعْزِيَةُ تُورِثُ الْجَنَّةَ؛ پاداش تعزیت گفتن، بهشت است» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۷۴).

در این روایات چند نکته مهم وجود دارد:

۱) تسلیت از سوی خدای حکیم، علیم، عطوف و ودود از عالم ملکوت برای انسان در عالم مُلک و ناسوت ارسال شده است.

۲) به دلیل عدم امکان حضور فیزیکی مسلّی، پیک خود را برای ابلاغ تسلیت فرستاده است، این بدان معنی است که اگر کسی به هر دلیلی امکان حضورش نباشد، می‌تواند با اعزام نماینده اقدام نماید.

۳) انسان داغ‌دیده هراندازه هم که رتبه بالا و والا داشته باشد و مانند ذوات مقدسه معصومان دارای مدال عصمت و فضیلت هم باشد، نیازمند تسلّی‌بخشی است.

۴) حضور پیک برای تسلیت، همراه با سلام الهی و خطاب با بیت‌الرحمه، گویای این است که این تسلّی نمادی از رحمت الهی است. در انسان‌ها باید نشانه‌ای از رحمت و عطوفت باشد، نه برای اینکه از گلایه صاحب عزاء رهایی یابد.

۵) یادآوری عمومیت ابتلای به مرگ، برای تخفیف آلام داغ‌دیده است، چون باور تعمیم مصیبت باعث تبدیل دشواری به آسانی است. چنانکه قرآن نیز می‌فرماید: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ» (عنکبوت، ۵۷).

۶) عمر و زندگی انسان در این سرا گرچه مهم است و طول عمر توأم با آسایش و آرامش مطلوب همگان است، اما آنچه مهم است، حیات ابدی در سرای دیگر است، لذا، با اقتباس از قرآن و تعبیر «إِنَّمَا تُوفُونَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ»، انسان را متوجه امری مهم‌تر می‌کند و فوز اساسی را در «تَرْخِجَ» از آتش و دخول به جَنّت می‌داند.

۷) تأکید بر بی‌اعتباری دنیا، نکته دیگری است که با تعبیر «مَا الْحَيَاءُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ» بدان اشارت نمود. بدیهی است با بی‌ارزش و با کم‌ارزش دانستن زندگی دنیا، فراق و داغ در دنیا نیز فرومی‌کاهد.

۸) باور به اینکه هنگام غم و اندوه انسان مصیبت دیده، عنایت خداوندی جبران‌کننده جای خالی رفتگان و رفع کمبودها است، موجب کاهش ناراحتی است.

۹) این روایت به ما یادآور می‌شود که در تسلیت گفتن به افراد باایمان، باید نام و یاد خدا را یادآوری شود و مصیبت‌زده را با وعده‌های الهی امیدوار کند که فرمود: «تَقُوا وَبِإِيَّاهُ فَارْجُوا».

۱۰) داغ‌دیدن با همه سختی‌ها، در برابر محرومیت از ثواب ابدی در آن سرا، بسیار ناچیز و بسا اصلاً قابل طرح نباشد، که فرمود: «إِنَّ الْمَصَابَ مِنْ حَرَمِ الثَّوَابِ».

۱۱) تعزیت و تسلیت گفتن، افزون‌بر اثر مثبت روحی و روانی که بر صاحبان عزا دارد، برای گوینده تسلیت و عامل تعزیت نیز اجر عظیم به دنبال دارد.

۱۲) از روایات اخیر استفاده می‌شود که مقوله تسلیت گفتن و تعزی دادن، جزو اخلاق جهانی است و اختصاص به دین و آیین خاص و قوم خاصی ندارد. چنانکه علمای اخلاق و تربیت و روان‌شناسان و روان‌کاوان نیز بر این امر تأکید دارند.

۳-۴. اثر اجتماعی تسلیت‌گویی

تسلیت‌گویی افزون‌بر اینکه اثر تسلی‌بخشی در شخص داغ‌دیده دارد، آثار اجتماعی نیز دارد؛ زیرا هنگامی که افراد یک جامعه هنگام بروز مصیبت به یکدیگر تسلیت می‌گویند، در وجودشان احساس همبستگی ایجاد یا تقویت می‌شود و موجب استحکام ارتباط اجتماعی می‌گردد. بدیهی است که این احساس همبستگی و ارتباط اجتماعی باعث سلامت روانی جامعه و بهبود آن می‌شود. از سوی دیگر تسلیت گفتن می‌تواند نقش مؤثری در ورود افراد به مباحث مرگ‌پژوهی داشته باشد و انسان‌ها را هر از چندگاهی به یاد مرگ و بی‌اعتباری دنیا بیاندازد. به آنان این امکان را می‌دهد تا تصویری دوباره نسبت به مرگ داشته باشند، آن‌ها را تشویق به گفتگو در موضوع فراق دائمی افراد و اعضاء جامعه کند. نیز به افراد جامعه این پیام را می‌دهد که مرگی هم وجود دارد، و آنچه امروز به سراغ دوستان آمده، بی‌شک فردا به سراغ خودشان نیز خواهد آمد، دوباره متوجه خواهند شد که زود یا دیر، روزی هر آنچه که به خیال خود، موجب غرور و برتری بر دیگران می‌پندارند، از دست خواهند داد. به هر صورت اثر تربیتی بر انسان خواهد داشت.

۴. پیشینه تحقیق

با همه اهمیتی که مقوله تعزّی و تسلیت گفتن دارد، و گرچه محدثان روایاتی را نقل کرده‌اند، فقهاء احکامی را بیان نموده‌اند، و روان‌شناسان مطالب ارزشمندی را ارائه کرده‌اند. اما حقیقت این است

که در این زمینه تحقیقات چندانی انجام نشده است، و چه بسا بتوان گفت یکی از مهم‌ترین و جامع‌ترین اثر در این باره، کتاب «مُسْكُنُ الْفُؤَادِ عِنْدَ فَقْدِ الْأَحْبَةِ وَالْأَوْلَادِ»، تألیف زین‌الدین بن علی عاملی جُبعی (۹۱۱-۹۶۶ق)، معروف به شهید ثانی، از علما و فقهای بزرگ شیعه در قرن دهم هجری است. وی این کتاب را در سال ۹۵۴ هجری، و در پی مرگ فرزند خود نگاشته است. این اثر مکرر به فارسی ترجمه شده است از جمله کتاب «تسلیه العباد»، که به وسیله اسمعیل مجد الأدباء خراسانی ترجمه شده و در سال ۱۳۲۱ قمری منتشر شده است. «ارمغان شهید» که توسط عباس مخبر دزفولی ترجمه و در سال ۱۳۷۵ شمسی به چاپ سوم رسیده است. و کتاب «آرام‌بخش دل داغ‌دیدگان»، که به وسیله حسین جناتی ترجمه و سال ۱۳۸۰ به چاپ دوم رسیده است. در این زمینه به برخی از آثار دیگر نیز می‌توان اشاره کرد، از جمله، کتاب «عیبی ندارد اگر حالت خوش نیست»، اثر مگان دیواین^۱ روانشناس آمریکایی، که در سال ۲۰۱۷ میلادی منتشر شد. این کتاب ترجمه‌های متعددی دارد از جمله، ترجمه سیده سارا ضرغامی که در سال ۱۴۰۲ منتشر شده است.

۵. ارکان تسلیت

تعزیت و در پی آن تسلیت، دارای چند رکن عمده است:

۵-۱. مصیبت

مصیبت، منظور مطلق ناخوشایندی و فقدان آسایش و آرامش است. این مقوله گرچه هرگونه امر ناگواری چون ناامنی، فقر و گرسنگی، از دست دادن اموال اعم از مسکن، مرکب و کسب‌وکار، نقص عضو، جان‌باختگی بستگان، دوستان و آشنایان را شامل می‌شود و همان‌طور که قبلاً بیان شد، در فرهنگ قرآن نیز شمول دارد، اما انصراف عرفی به سمت داغ دیدن گرایش دارد و مرسوم نیست به کسی به خاطر تصادف اتومبیل و یا ویرانی منزل و مغازه به وسیله سیل تسلیت بگویند. بنابراین، مراد از مصیبت، به عنوان رکن اساسی در تسلیت‌گویی، از دست دادن عزیزی از عزیزان است.

۵-۲. مُصَاب

مُصَاب، یعنی فرد مصیبت‌دیده؛ به تعبیر صحیح‌تر صاحبان عزا اعم از همسر، پدر و مادر، فرزندان، برادر و خواهر، اقوام نزدیک و دوستان صمیمی. البته به دلیل مراتب و شدت عاطفه، کانون اصلی اصابت مصیبت، همسر، والدین و فرزندان هستند، و در مرتبه بعد خواهر و برادر و...؛ در روایات نیز تعزی

و تسلیت متوجه پدر و مادر است. نکته قابل توجه اینکه، اشخاص مصیبت‌دیده با توجه به گروه سنی (کودک، جوان و سالمند)، جنسیت (زن و مرد)، آئین و مذهب (مسلمان، مسیحی، زردشتی و...)، دین‌داری (مؤمن، سکولار و بی‌دین)، و نوع داغ‌دیدگی (شهید فی سبیل‌الله، کشته راه وطن، مرگ طبیعی، کشته تصادفی، اعدامی، خودکشی و...)، متفاوت است، و گرچه وجوه مشترکی دارند، اما نمی‌توان همه را به یک روش و شیوه تسلیت گفت.

۳-۵. تسلیت‌دهنده

با وقوع مصیبت و ظهور ناخشنودی در فرد به دلیل مصیبت‌زدگی و داغ‌دیدگی، دیگری جهت تسکین دل داغ‌دیده و کاهش افسردگی او، نزد صاحب‌عزا رفته و با شیوه‌های مختلف نسبت به وی اظهار همدردی و ابراز همدلی می‌کند. این رکن ممکن است از بستگان، دوستان، آشنایان، همکاران، مسئولان مافوق و یا نیروهای زیرمجموعه باشند.

۴-۵. گفتار و رفتار تسلی‌بخش

آنچه در تعزیت مهم است، افزون‌بر نفس حضور گوینده تسلیت نزد مصیبت‌زده در منزل و یا محل کار، شکل و محتوای تسلیت و تعزیت نیز بسیار اهمیت دارد. چراکه اگر رعایت این مهم نشود، ممکن است با گفتار و رفتار نادرست، تسلیت بی‌تأثیر و یا کم‌اثر شود، اگر نگوئیم ممکن است اثر سوء برجای بگذارد. از این‌رو منابع دینی و علمی، به خصوص روان‌شناسان و اهالی مشاوره، روی آن تأکید بسیار دارند.^۱

۵-۵. پاداش تسلیت‌دهنده

نکته قابل توجه اینکه، تسلی دادن، افزون‌بر تأثیر مثبت در فرد مصیبت‌زده، آثار مثبت معنوی برای تسلی‌دهنده نیز در پی دارد، که از آن به رکن پنجم تعبیر می‌شود؛ زیرا اولاً، برای گوینده تسلیت این احساس به وجود می‌آید که در کاهش آلام یک یا چند انسان سهیم است، و کاری مثبت انجام داده است. این امر ممکن است برای همه افراد اعم متدین، یا سکولار و یا حتی بی‌دین اتفاق بیفتد. لیکن از سوی دیگر، با توجه به باور دینی خویش، دارای پاداش آخروی نیز است. پیامبر (ص) نیز می‌فرماید: «مَنْ عَزَّى مُصَاباً كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِهِ مِنْ غَيْرِ أَنْ يَنْتَقِصَ مِنْ أَجْرِ الْمُصَابِ شَيْئاً» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۲۰۵). ارزش تعزیت و تسلیت گفتن به شخص مصیبت‌زده برابر است با اجر مصیبت‌دیده، بدون اینکه از وی کاسته شود.

۱. رک: پاداش‌های مرکز خدمات روانشناسی و مشاوره احیاء و آکادمی صادقلو.

۶. تأثیرات تسلیت گفتن

مواجهه مناسب انسان‌ها با فرد داغ‌دیده و مصیبت‌زده، هرچند با به‌کار گرفتن زبان و گفتن تسلیت باشد، عملی اخلاقی و انسانی است که نشان‌دهنده همدردی و تأسف ما از مصیبت وارده به شخص دیگری است، این عمل فراتر از الفاظ، کلمات، دست دادن، در آغوش گرفتن، موجب انتقال احساس حمایت عاطفی و اجتماعی به فرد داغ‌دیده شده و برای وی تسلی‌بخش است، و تأثیرات زیر را بدنبال دارد:

۱-۶. احساس حمایت

تسلیت گفتن به فرد داغ‌دیده، این احساس را به او القاء می‌کند که او تنها نیست و افرادی در اطراف وی حضور دارند که به فکر او هستند و به احساسات او احترام می‌گذارند. داغ‌دیده‌ای که به وی تسلیت گفته می‌شود، این حس را پیدا می‌کند که پشتیبانی دارد. به خصوص اگر داغ‌دیده شخصی خداپاور باشد، با شنیدن این سخن که «إِنَّ فِي اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَزَاءً مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ؛ خدای متعال همراه و همیار اوست»، «خَلْفًا مِنْ كُلِّ هَالِكٍ؛ جانشین شخص در گذشته است» و «دَرْكَاً لِمَا فَاتَ؛ جبران‌کننده مافات است» (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۳، ص ۲۲۱)، خدا را کنار خود می‌بیند و به او اتکاء و اعتماد می‌کند، و از اندوهش کاسته می‌شود.

۲-۶. تسکین درد عاطفی

شکی نیست که شخص مصیبت‌دیده با احساس تنهایی جزع و بی‌تابی می‌کند. امام امیرالمؤمنین (ع) فرد مصیبت‌زده را از این کار برحذر داشته و فرموده‌اند: «الْجَزَعُ عِنْدَ الْبَلَاءِ مِنْ تَمَامِ الْمُحَنَةِ؛ ناله و زاری به هنگام بلا، سختی را به اوج می‌رساند» (تمیمی آمدی، ۱۴۱۰ق، ص ۸۴). این بدان جهت است که جزع و بی‌تابی نه تنها موجب تخلیه هیجان شخص مصیبت‌دیده نمی‌شود، بلکه آن را افزایش داده و موجب بزرگ‌نمایی مصیبت نزد فرد آسیب‌دیده می‌شود. از این‌رو حضور افراد و ابراز همدردی به خصوص در روزهای نخستین، امری لازم است، و موجب کاهش هیجانات منفی خواهد شد.

۳-۶. تسهیل فرآیند سوگ

داغ دیدن هر انسانی یک امر طبیعی است که خواسته یا ناخواسته افراد دارای فرزند و فامیل بدان دچار می‌شوند، از این مقوله گریزی نیست، لیکن هموار کردن مسیر و فرایند تحمل تا وصول به حالت طبیعی، بسیار مهم است، چراکه فردی ممکن است در انزوا و تنهایی بماند و با درد خود بسوزد و بنالد و دچار افسردگی گردد. ممکن است با حضور دیگران و شنیدن جملات محبت‌آمیز حاکی از همدردی و شریک دانستن در غم و اندوه وی، به فرد داغ‌دیده کمک کند تا به طور طبیعی و مرحله به مرحله به فرآیند

سوگ پرداخته و احساسات خود را بهتر مدیریت کند. به عبارت دیگر، در هنگام سوگواری، فرد داغ‌دیده ممکن است احساس تنهایی و جدایی عمیقی نماید که با دریافت تسلیت و همدردی دیگران، این احساس کاهش یافته و فرد می‌تواند حس ارتباط بیشتری با دیگران داشته باشد.

۴-۶. کاهش فشارهای روحی

در هنگام سوگواری، فرد ممکن است احساس تنهایی و جدایی عمیقی کند. با دریافت تسلیت و همدردی دیگران، این احساس کاهش یافته و فرد می‌تواند حس ارتباط بیشتری با دیگران احساس کند، به عبارت دیگر، در شرایطی که فرد داغ‌دیده مشغول پردازش احساسات منفی است، رفتار و گفتار تسلی‌آفرین می‌تواند اثرات مثبت قابل توجهی بر روان فرد داغ‌دیده داشته باشد. یکی از علمای معاصر که برادر یکی از فرماندهان شهید از سپاه پاسداران انقلاب اسلامی است، برای نویسنده نقل می‌کرد که قبل از شهادت برادرش، وقتی پیام تسلیت برای فرد داغ‌دیده‌ای می‌فرستادم، می‌پنداشتم تسلیت گفتن یک کار صرفاً تشریفاتی و بی‌اثر و یا کم‌اثر است. اما بعد از شهادت برادرم و دریافت تسلیت‌ها از سوی دوستان و آشنایان، متوجه شدم که بیان تسلیت به هر شکلی که باشد، واقعاً تسلی‌بخش و کاهنده آلام است.

۷. گونه‌های تسلیت

با توجه به گوناگونی ابزار ارتباط جمعی، تسلیت و تعزیت نیز متنوع می‌شود، به خصوص در زمان معاصر که وسائل از دو مقوله بیانی و بنانی بسی فراتر رفته و به فضای مجازی و دیجیتال نیز کشیده شده است، برخی از مهم‌ترین گونه‌های تعزیت و تسلیت عبارتند از:

۱-۷. تسلیت گفتاری

مراد از تسلیت گفتاری، گونه‌ای از تسلیت گفتن است که از سنخ گفتار به معنی عام آن، یعنی سخن گفتن حضوری، تماس تلفنی، ارسال پیام شفاهی،^۱ و گفتگوی صوتی است. این شیوه قطعاً ساده‌ترین روش ابراز همدردی با فرد داغ‌دیده است. یکی از سخنان مورد سفارش، توصیه به صبر و پایداری بودن در برابر مصیبت است. چنانکه قرآن کریم می‌فرماید: «وَكَايُنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتِلٌ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهْنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ؛ چه بسیار پیامبرانی که مردان الهی فراوانی به همراه آنان جنگ کردند! آن‌ها هیچ‌گاه در برابر آنچه در راه خدا به آنان می‌رسید، سست و ناتوان نشدند، و خداوند استقامت‌کنندگان را دوست دارد» (آل عمران، ۱۴۶). چنانکه در جای دیگر می‌فرماید: «وَاصْبِرْ

عَلَى مَا أَصَابَكَ إِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ: در برابر مصایبی که به تو می‌رسد، شکیا باش، که این از کارهای مهم است» (لقمان، ۱۷).

درباره کلام تسلی بخش نبوی، در روایتی علی (ع) می‌فرماید: «إِذَا عَزَى قَالَ أَجْرُكُمْ اللَّهُ وَ رَحِمُكُمْ؛ پیامبر (ص) به هنگام تعزیت و تسلیت می‌گفتند: خدا به شما اجر بدهد، و مورد رحمت خویش قرار دهد» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۹، ص ۹۵). در روایت دیگری برخورد امام صادق (ع) با مردمی که دچار مصیبت شده بودند، اینگونه نقل شده است: «أَتَى أَبُو عَبْدِ اللَّهِ (ع) قَوْمًا قَدْ أُصِيبُوا بِمُصِيبَةٍ فَقَالَ: جَبَرَ اللَّهُ وَهْنَكُمْ وَ أَحْسَنَ عَزَاكُمْ وَ رَحِمَ مُتَوَفَّاكُمْ، ثُمَّ انْصَرَفَ؛ امام صادق (ع) نزد جمعی مصیبت دیده آمدند و به عنوان تعزیت فرمودند: خدا نقصی را که به شما رسیده است، تدارک کند، و به شما صبر جزیل کرامت کند و مرده شما را پیامرزدد». همین را فرمودند و برگشتند (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۷۴). معنی وَهْن، ضعف و سستی در عمل به خاطر ناراحتی و افسردگی است و حُسن عَزَاء، شکیا بودن بر مصیبت است. طبق روایتی که ابن عباس نقل می‌کند، پیامبر (ص) فرمود: «إِذَا أَصَابَ أَحَدَكُمْ مُصِيبَةٌ، فَلْيَذْكُرْ مُصِيبَةَ لِي، فَإِنَّهَا أَعْظَمُ الْمَصَائِبِ؛ هرگاه به یکی از شما مصیبتی رسید، مصیبت مرا به وی یادآور شوید، چراکه اعظم مصائب است» (شهید ثانی، بی‌تا، ص ۱۱۹). این بدان معنی است که وقتی انسان متوجه شود که انسان بزرگی چون پیامبر (ص) به مصیبتی بزرگ‌تر دچار شده است، تحمل مصیبت برایش آسان می‌شود. آری ممکن است برای افراد غیر مؤمن، مرگ بزرگی که بدان اعتقاد دارد را یادآوری کرد. به هر صورت سخن مناسب می‌تواند افراد صاحب عزا را به گوینده تسلیت نزدیک‌تر کند و ارتباطات قوی‌تری را بین آن‌ها شکل دهد. این تبادل احساسات عمیق می‌تواند به بهبود روحیه فرد داغ‌دیده کمک کند. به دیگر سخن، کلمات تسلیت می‌توانند احساسات منفی و درد عاطفی را کاهش دهند.

۷-۲. تسلیت ویژه

در بینش یک انسان مؤمن، برترین نوع مرگ، شهادت در راه خداست، که در قرآن کریم از آن به «إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ» (توبه، ۵۲) یاد می‌کند. به دلیل اهمیت این نوع مرگ، خود خدا بهترین تسلیت را مستقیماً به شهداء داده و غیرمستقیم به داغ‌دیدگان تسلیت گفته است. می‌فرماید: «لَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ؛ به آن‌ها که در راه خدا کشته می‌شوند، مرده نگویند! بلکه آنان زنده‌اند، ولی شما نمی‌فهمید» (بقره، ۱۵۴). در جای دیگر نیز می‌فرماید: «لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ؛ هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگانند! بلکه آنان زنده‌اند، و نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند» (آل عمران، ۱۶۹). تفاوت دو آیه در این است که در آیه نخست اجازه نمی‌دهد که به شهداء مرده بگویند، چون مرده کسی است که به غیر شهادت، دنیا را ترک می‌کند. در

آیه دوم اجازه پندار مرده بودن هم نمی‌دهد، یعنی نباید در فکر و خیال هم بیندازید که شهداء مرده‌اند، سپس تصریح می‌کند که شهداء زنده‌اند. چون مشکل داغ‌دیدگان مردن و فراق دائمی است. مردن را «أَحْيَاء» منتفی دانست، و فراق را با «عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ» تبدیل به احسن دانست، حضور بستگان را به حضور در محضر خدا بدل نمود. بدیهی است اینگونه تسلیت به افراد داغ‌دیده، آرامش و آسایش آنان باشد، و در بسیاری از موارد، نه تنها ناراحت نباشند، بلکه به آن افتخار هم کنند.

۷-۳. تسلیت نوشتاری

مقصود از تسلیت نوشتاری این است که تسلیت‌دهنده به هر دلیلی نمی‌تواند نزد مصیبت‌دیده حاضر شود، لذا به وسیله نوشت‌افزار و وسائل ارتباط جمعی نوشتاری، پیام تسلیت خود را به فرد داغ‌دیده می‌رساند. پیام نوشتاری از گذشته تاریخ تا روزگار حاضر به خصوص برای شخصیت‌های بزرگ دینی و سیاسی مرسوم و معمول بوده است. نمونه‌هایی در تاریخ اسلام وجود دارد که به شکل نامه‌نگاری ابراز تسلیت نموده‌اند. نبی مکرم اسلام (ص) هنگامی که خبردار شد پسر معاذ بن جبل از دنیا رفته است و وی به خاطر آن بسیار متأثر شده بود، برای وی چنین نگاشت: «مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ سَلَامٌ عَلَيْكَ، فَإِنِّي أَحْمَدُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ، أَمَّا بَعْدُ فَقَدْ بَلَغَنِي جَزَعُكَ عَلَى وَلَدِكَ الَّذِي فَضَى اللَّهُ عَلَيْهِ وَإِنَّمَا كَانَ ابْنُكَ مِنْ مَوَاهِبِ اللَّهِ الْهَنِيئَةِ، وَعَوَارِيهِ الْمُسْتَوْدَعَةِ عِنْدَكَ فَمَتَّعَكَ اللَّهُ بِهِ إِلَى أَجَلٍ وَقَبَضَهُ لَوْفَتٍ مُعْلَمٍ فَإِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ، لَا يَحِيطُ جَزَعُكَ أَجْرَكَ، وَلَوْ قَدِمْتُ عَلَى ثَوَابِ مُصِيبَتِكَ لَعَلِمْتُ أَنَّ الْمُصِيبَةَ قَدْ قَصَرَتْ لِعَظِيمِ مَا أَعَدَّ اللَّهُ عَلَيْهِ مِنَ الثَّوَابِ لِأَهْلِ التَّسْلِيمِ وَالصَّبْرِ. وَاعْلَمْ أَنَّ الْجَزَعَ لَا يَرُدُّ مِيتًا وَلَا يَدْفَعُ قَدْرًا فَأَحْسِنِ الْعَزَاءَ وَتَنَجَّزِ الْمُوعُودَ فَلَا يَذْهَبَنَّ أَسْفُكَ عَلَى مَا لَزِمَ لَكَ وَلِجَمِيعِ الْخَلْقِ نَازِلٌ بِقَدَرِهِ. وَالسَّلَامُ عَلَيْكَ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ» (ابن شعبه حرانی، ۱۳۶۳، ص ۵۹).

در نامه‌ای امیرالمؤمنین (ع) به اشعث بن قیس به خاطر مصیبت از دست دادن فرزندش نوشت: «يَا أَشْعَثُ إِن تَحْزَنَ عَلَى ابْنِكَ، فَقَدْ اسْتَحَقَّ مِنْكَ ذَلِكَ الرَّحِمُ، وَإِنْ تَصْبِرْ فَعَلَى اللَّهِ مِنْ كُلِّ مُصِيبَةٍ خَلْفٌ، يَا أَشْعَثُ إِنْ صَبَرْتَ جَرَى عَلَيْكَ الْقَدَرُ وَأَنْتَ مَأْجُورٌ وَإِنْ جَزَعْتَ جَرَى عَلَيْكَ الْقَدَرُ وَأَنْتَ مَأْزُورٌ؛ ای اشعث! حق داری که بر داغ فرزند محزون و اندوهگین باشی، لیکن بدان که اگر در مصیبت شکبیا و آرام باشی، خداوند جای فرزندت را پر می‌کند. ای اشعث! اگر صبور باشی، تقدیر الهی جاری می‌شود و تو پاداش خواهی داشت، و اگر فرزع و بی‌تابی کنی [و در این بی‌تابی، زبان به ناسپاسی بگشایی] بازهم مقدرات الهی مسیر خود را طی خواهد کرد، و وزر گناه بر تو خواهد بود» (نهج البلاغه، ۱۴۱۴ق، ص ۵۲۷). در این تسلیت نامه‌ها چند نکته مهم تربیتی وجود دارد:

۱) آغاز تسلیت نامه با جمله «مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ» از پیامبر خدا (ص) به معاذ،

بیانگر این است که رهبر یک امت هم که باشی، متوجه وضع شهروندت باش، به فکر غم و شادی او باش و در عزاء به وی تسلیت بگو.

۲) تعبیر «الَّذِي قَضَى اللَّهُ عَلَيْهِ» یادآور این است که مرگ فرزند جزء قضاء الهی است که گریزی از آن نیست.

۳) وجود فرزند از مواهب الهی و عطایای اوست. فرزند عاریه‌ای در دست پدر و مادر است. البته توجه به هبه و عاریه بودن، مخصوص والدین نیست، بلکه همه اعضا داغ‌دیده خانواده باید این ویژگی را درک کنند.

۴) پذیرش عاریه بودن، نقش مهمی در کاهش اندوه دارد، چراکه در مسئله عاریه، مستعیر از ابتدا می‌داند که همراهی آن موقتی است، و همیشه با او نیست، لذا نباید بدان دل بندد.

۵) کلمه استرجاع که مقتبس و مقتنس از آیه شریفه «إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ» است، اعتراف به این است که همگان رفتنی هستند و باید این مسیر را طی کنند، یادآوری تعمیم مصیبت، موجب تخفیف رنج مصیبت می‌شود. جمله معروف صادره از علما که می‌گویند: «إِنَّ الْبَلِيَّةَ إِذَا عَمَّتْ طَابَتْ؛ هنگامی که بلا فراگیر شود، قابل تحمل خواهد بود»، مؤید همین معنی است.

۶) عبارت «لَا يَحِطُّنَ جَزَعُكَ أَجْرُكَ...» گویای این است که مصیبت‌دیده توجه داشته باشد که داغ‌دیدن اجر و ثواب عظیمی دارد که نباید با جزع و شکوه آن را از دست داد.

۷) عبارت «فَأَحْسِنِ الْعَزَاءَ وَتَجَزَّ الْمَوْعُودُ»، نشان‌گر ضرورت عزاداری بر مصیبت است، لیکن بر این نکته تأکید دارد که عزا باید به گونه شایسته باشد که وعده الهی را نوید دهد. مراد از عزاداری نیکو، صبر بر مصیبت است.

۸) صاحب عزاء بر این باور باشد که با بی‌تابی کردن، مرده‌ای را زنده نمی‌کند و تقدیری را تغییر نمی‌دهد. مبدا مواجهه نادرست با مصیبت وارده، موجب افسوس بر از دست دادن پاداش گردد.

۹) تعبیر «إِنْ صَبَرْتَ ... وَإِنْ جَزَعْتَ...»، به صراحت بیانگر این است که، به صاحب عزا، یادآوری شود که داغ‌دیده چه صبوری کند و چه جزع، تقدیر الهی مسیر خود را طی خواهد کرد، لیکن در صورت شکیبایی پاداش، و در صورت ناسپاسی وزر آن خواهی داشت.

۱۰) از این تسلیت‌نامه‌ها به خوبی معلوم می‌شود، زمانی که شخصیتی از دنیا می‌رود و رجال کشوری و لشکری با صدور بیانیه تسلیت می‌گویند، ریشه در سنت و سیره نبوی و علوی دارد.

۷-۴. توسعه نوشت‌افزار

با توجه به توسعه و تحول اساسی در تطور نوشتارافزار، در روزگار حاضر، تسلیت نوشتاری ممکن است

به صورت نامه فیزیکی،^۱ یا در فضای مجازی مانند پست الکترونیکی، دورنویس= تلکس،^۲ رسانه‌های اجتماعی،^۳ پیام‌رسان اجتماعی،^۴ و پیامک^۵ صورت گیرد.

۵-۷. تسلیت رفتاری

منظور از تسلیت رفتاری، هرگونه حرکت و عملی است که موجب تسلی و فروکاستن غم و آلام فرد داغ‌دیده شود. این مهم ممکن است به چند صورت انجام شود:

۱) **نفس حضور نزد فرد داغ‌دیده:** طبق روایتی امام صادق (ع) فرمود: «كَفَّالَكَ مِنَ التَّعْزِيَةِ، بِأَنْ يَرَاكَ صَاحِبُ الْمُصِيبَةِ؛ در تعزیه کافی است که صاحب عزا تو را ببیند» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۷۴). معنی روایت ممکن است این باشد که مقدار واجب در تسلیت‌گویی، این است که صاحب عزا شما را در مراسم به خصوص هنگام تدفین ببیند، که در این صورت امام حکم فقهی مسئله را بیان فرموده است. ممکن است معنی روایت این باشد که حضور فیزیکی در مراسم و به خصوص نزد صاحب عزا بدون اینکه چیزی گفته و یا نوشته شود، موجب تسلی است.

۲) **دست دادن:** این واژه معادل مصافحه در عربی است که در روایات تعزیت بدان اشاره شده است. طبق روایتی از پیامبر (ص) در باره تصافح در تعزیت پرسیدند! آن حضرت فرمود: «هُوَ سَكَنٌ لِلْمُؤْمِنِ؛ دست دادن [با فرد داغ‌دیده] باعث آرامش مؤمن است» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷۹، ص ۹۴؛ نوری، ۱۴۰۸ق، ج ۲، ص ۳۴۸). نکته قابل توجه اینکه، در روایتی از حضرت رضا (ع) در خصوص تسلی بخشی به یتیم، سفارش به کشیدن دست بر سر وی شده و فرموده است: «إِنْ كَانَ الْمُعْزَى يَتِيمًا فَأَمْسَحْ يَدَكَ عَلَى رَأْسِهِ؛ اگر مصیبت‌دیده، فردی یتیم است، دست را بر سر وی بکش» (امام رضا (ع)، ۱۴۰۶ق، ص ۱۷۲). همچنین عبدالله بن جعفر روایت می‌کند که: «حِينَ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ (ص) عَلَى أُمِّی فَنَعَى لَهَا أَبِی، فَأَنْظَرُ إِلَيْهِ وَهُوَ يَمْسَحُ عَلَى رَأْسِی وَرَأْسِ أَخِی؛ هنگامی که خبر شهادت پدرم را آوردند، پیامبر (ص) به خانه مادرم آمد، در حالی که به پیامبر (ص) نگاه می‌کردم، دست بر سر من و برادرم کشید ... سپس به مادرم خبر خوشی را اعلام کرد و فرمود: «يَا أَسْمَاءُ أَلَا أَبْشُرُكِ؟ قَالَتْ بَلَى يَا أَبِی أَنْتَ وَ أُمِّی يَا رَسُولَ اللَّهِ؛ ای اسماء آیا می‌خواهی به تو بشارت بدهم؟ مادرم گفت: آری یا رسول الله! حضرت فرمود: «إِنَّ اللَّهَ جَعَلَ لِيَجْعَلَ جَنَاحَيْنِ يَطِيرُ بِهِمَا

1. Post

2. Telex

3. Social Media

4. Social Networks

5. SMS

فِي الْجَنَّةِ؛ خداوند برای جعفر، دو بال قرار داد، تا با آن در بهشت پرواز کند» (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲۱، ص ۵۶).

۳) کمک کردن به صاحب عزا: زمانی که کسی دچار مصیبت می شود، افزون بر افسردگی و ناراحتی، نیاز به کمک های فیزیکی نیز هست، کمک در تجهیز میت، کمک به برگزاری مراسم، کمک مالی برای برپایی مراسم و هرچند به صورت قرض باشد، کمک به پذیرایی در مراسم. در این خصوص در روایتی از امام صادق (ع) آمده که فرمود: «الْأَكْلُ عِنْدَ أَهْلِ الْمُصِيبَةِ مِنْ عَمَلِ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ وَالسُّنَّةُ التَّبْعُ إِلَيْهِم بِالطَّعَامِ كَمَا أَمَرَ بِهِ النَّبِيُّ (ص) فِي آلِ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (ع) لَمَّا جَاءَ نَعْيُهُ؛ غذا خوردن نزد صاحبان عزا عمل جاهلی است، سنت اسلامی این است که طعام را برای اهل عزا بفرستند، چنانکه پیامبر (ص) هنگام دریافت خبر شهادت جعفر بن ابی طالب به آن امر نمود» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۸۲). بدیهی است که صاحب عزا به خاطر داغ دیدن، دچار آزرده و افسردگی شده است، حال اگر بخواهد برای دیگران به دنبال تهیه غذا با هزینه های گزاف باشد، بر مشکلاتش افزوده می شود.

۴) توصیه به گریه کردن: امام صادق (ع) در روایتی می فرماید: «لَمَّا مَاتَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ رَسُولِ اللَّهِ (ص)، قَالَ النَّبِيُّ (ص): حَزْنَا عَلَيْكَ يَا إِبْرَاهِيمُ! وَإِنَّا لَصَابِرُونَ يَحْزَنُ الْقَلْبُ وَتَدْمَعُ الْعَيْنُ، وَلَا نَقُولُ مَا يُسْخِطُ الرَّبَّ؛ هنگامی که ابراهیم پسر پیامبر (ص) از دنیا رفت، پیامبر (ص) فرمود: ای ابراهیم [پسرم] برای تو غمگین و اندوهناکم، هرچند قلب حزین و چشم اشکبار است، لیکن ما بر این مصیبت شکیا هستیم، و سخنی نمی گوئیم که خداوند ناخوشنود شود» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۷۷). شهید ثانی این روایت را با تفصیل بیشتری نقل کرده و می نویسد: اُسماء بنت زید که از صحابه های پیامبر (ص) است، روایت می کند که: «لَمَّا تَوَفَّى ابْنُ رَسُولِ اللَّهِ (ص) إِبْرَاهِيمَ (ع)، بَكَى رَسُولُ اللَّهِ (ص)، فَقَالَ لَهُ الْمُعْزِي: أَنْتَ أَحَقُّ مَنْ عَظَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حَقَّهُ! فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ (ص): تَدْمَعُ الْعَيْنُ وَيَحْزَنُ الْقَلْبُ، وَلَا نَقُولُ مَا يُسْخِطُ الرَّبَّ، لَوْ لَا أَنَّهُ وَعَدَ حَقٌّ وَمَوْعُودٌ جَامِعٌ، وَأَنَّ الْآخِرَ تَابِعٌ لِلْأَوَّلِ، لَوَجَدْنَا عَلَيْكَ يَا إِبْرَاهِيمُ أَفْضَلَ مِمَّا وَجَدْنَاهُ، إِنَّا بِكَ لَمَحْزُونُونَ؛ هنگامی که ابراهیم پسر پیامبر (ص) از دنیا رفت، پیامبر (ص) گریه می کرد، شخصی به عنوان تعزیت عرض کرد: ای رسول خدا (ص)! تو سزاوارترین کسی هستی که خداوند عز و جل پاداش تو را در این مصیبت بزرگ قرار دهد. حضرت فرمود: چشم گریان و قلب محزون است، ولی چیزی که موجب سخط و خشم خدا شود، نمی گوئیم. بعد حضرت خطاب به ابراهیم فرمود: اگر چنین نبود که مرگ وعده ای حق و موعود همگان است و آخرین نفر تابع اولین است، قطعاً مصیبت تو ای ابراهیم بر ما بسیار سنگین بود، مصیبت تو را تحمل می کنیم و ما برای تو محزون هستیم» (شهید ثانی، بی تا، ص ۱۰۲).

اینکه فرمود: «أَنَّ الْآخِرَ تَابِعٌ لِلْأَوَّلِ»، یعنی اولین نفر که حضرت آدم بود، مُرد. آخرین نفر هم خواهد

مُرد. ما نیز بزودی خواهیم مُرد. قرآن نیز فرمود: «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ، تو می میری و آن ها نیز خواهند مُرد» (زمر، ۳۰). این بدان معنی است که قانون مرگ همگانی بوده و گریزی از آن نیست و زود یا دیر فرامی رسد. چنین باوری درباره مرگ که صبوری در پی دارد، می تواند موجب کاهش آلام گردد. در روایتی دیگر امام صادق (ع) می فرماید: «إِنَّ النَّبِيَّ (ص) حِينَ بَإَاءَتْهُ وَفَاةُ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ (ع) وَزَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ، كَانَ إِذَا دَخَلَ بَيْتَهُ كَثُرَ بَكَؤُهُ عَلَيْهِمَا حِدًّا وَيَقُولُ كَأَنَّا يُحَدِّثَانِي وَيُؤَانِسَانِي فَذَهَبَا جَمِيعًا؛ پیامبر (ص) هنگامی که خبر شهادت جعفر بن ابی طالب (پسر عموی پیامبر) و زید بن حارثه [صحابی و پسرخوانده پیامبر] به آن حضرت رسید، هرگاه وارد خانه اش می شد، شدیداً بر آن دو گریه می کرد، و می فرمود: این دو هم زبان و مونس های من بودند، لیکن هر دو رفتند» (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۱، ص ۱۷۷). پیامبر (ص) به عنوان کسی که پسر عمو و انیس خود، پسرخوانده و مونس خود را از دست داده، داغ دیده عزادار است، لذا، برای تسلی خاطر خود گریه می کند. بنابراین، نباید مانع گریه صاحب عزا شد، بلکه باید او را در ابراز احساساتش آزاد گذاشت.

۵) یادآوری مصیبت دیگران: یکی از اموری که از سنخ تسلیت رفتاری است، یادآوری مصائب دیگران به خصوص بزرگان و الگوها است. این عباس در روایتی از پیامبر (ص) نقل می کند که فرمود: «إِذَا أَصَابَ أَحَدَكُمْ مُصِيبَةٌ، فَلْيَذْكُرْ مُصِيبَةَ لِي فَإِنَّهَا أَعْظَمُ الْمَصَائِبِ؛ هرگاه مصیبتی بر یکی از شما برسد، مصیبت من را یادآور شوید، چراکه مصیبت من بزرگترین مصائب است» (شهید ثانی، بی تا، ص ۱۱۹). در روایت دیگری آن حضرت فرمود: «مَنْ عَظُمَتْ مُصِيبَتُهُ، فَلْيَذْكُرْ مُصِيبَتَهُ بِي فَإِنَّهَا سَتَهُونُ؛ کسی که به مصیبت بزرگی دچار شود، مصیبت مرا یادآور شود، تحملش آسان می شود» (حرّعاملی، ۱۳۷۴، ج ۳، ص ۲۶۸). نکته قابل اهمیت اینکه، با توجه به مفاد روایت نبوی، یادآوری فقدان بزرگان دین و شخصیت های مهم، موجب کاهش افسردگی است، و این تجربه برای خانواده شهدا جنگ و انقلاب که با یادآوری شهادت ائمه معصومین (ع) به خصوص امیرالمؤمنین و امام حسین (ع)، و اولیاء الهی چون حضرت ابوالفضل، علی اکبر و حضرت قاسم (ع) و یاد مصیبت های اُم المصائب حضرت زینب (ع)، که در یک نصف روز داغ هفده نفر از جمله پنج برادر، دو فرزند، چهار فرزند برادر را به چشم خود دید، واقعاً تحمل داغ فرزند را بر آن آسان تر می شود. در افراد سکولار و یا ضعیف الایمان نیز با یادآوری فقدان شخصیت های مهم ملی بسا همین اثر را داشته باشد.

۶) یادآوری فراگیری مرگ: یکی از مسائلی که موجب کاهش آلام داغ دیده می شود، پذیرش عمومیت مرگ است، چنانکه قرآن نیز می فرماید: «كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ، وَإِنَّمَا تُوَفَّوْنَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ همگان طعم مرگ را خواهند چشید و به یقین پاداش های شما در روز قیامت به شما داده خواهد شد» (آل عمران،

۳۵). نکته مهم در این آیه آن است که مرگ، جزء غیرقابل اجتناب زندگی است و باید به طور جدی به آن فکر کرد. این یادآوری می‌تواند تسلی بخش باشد و داغ‌دیده‌ها را به سمت پذیرش واقعیت مرگ سوق دهد.

۷) **یادآوری بشارت الهی:** یکی از نمادهای تسلیت رفتاری، یادآوری بشارت‌های الهی است. قرآن کریم پس از آن مواردی از مصائب را برمی‌شمرد و می‌فرماید: «وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ» (بقره، ۱۵۵)، از اموری چون ناامنی، گرسنگی، فقر، از دست دادن اموال، جان‌باختگی، و خشکسالی به عنوان بلا یاد می‌کند، و به کسانی که شکیبایی کنند، بشارت می‌دهد. بشارت از این جهت که به هنگام مواجهه با مصیبت، استرجاع می‌کند، یعنی فقره «الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمْ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ» (بقره، ۱۵۶) را بر زبان جاری کند. این جمله در حقیقت اعتراف به دو حقیقت است؛ یکی اینکه همگان در مُلک و مَمْلَکَت الهی و در واقع مملوک خدا هستند، و بدیهی است هر فردی در مُلک دیگری تحت اراده دیگری است. دوم، همه به سوی او خواهند رفت، یکی زودتر و یکی دیرتر. با این بینش تحمل مرگ بر انسان آسان می‌شود.

۸. گفتارها و رفتارها

با پذیرش اصل ضرورت تعزیت و تسلیت‌گویی، این پرسش مطرح می‌شود که به هنگام مواجهه با فرد داغ‌دیده چه باید کرد و چه باید گفت تا تأثیرگذار بوده و اثر تربیتی داشته باشد؟ البته باید توجه داشت که مواجهه افراد مصیبت‌زده با پدیده داغ‌دیدگی و از دست دادن عزیزان، متفاوت است. به عبارت درست‌تر، فردی ممکن است مرگ عزیزش را انکار کند، فردی ممکن است دچار خشم شدید و تندروی شوند، و افرادی هستند که با پذیرش فقدان عزیزش، مراحل پیشین را پشت‌سر گذاشته است، بر همین اساس مواجهه با آن‌ها نیز متفاوت است، چنانکه نسبت به جنسیت فرد داغ‌دیده، و نیز گروه‌های سنی تفاوت دارد، و باید گفتارها و رفتارهای متفاوت از خود نشان دهد. الزامات یک تسلیت‌گویی مؤثر به این شرح است:

۱) **انتخاب زمان مناسب:** برای تسلیت گفتن باید زمان مناسبی در نظر گرفت؛ زیرا حال و هوای فرد داغ‌دیده و نیازهای روحی وی بسیار مهم است، هماهنگی‌های لازم در این زمینه بسیار مهم است.

۲) **گزینش مکان مناسب:** انتخاب محل مناسب برای تسلیت‌گویی خیلی اهمیت دارد، ممکن است شخصی تمایل نداشته باشد در منزلش حاضر شوند، می‌توان با برنامه‌ریزی، شرایطی را فراهم کرد که در محیطی آرام و خصوصی، مثلاً محل کار و یا حتی پارک، به او تسلیت گفته شود.

۳) **بیان ساده:** بیان تسلیت باید به زبان ساده انجام شود؛ زیرا اصطلاحات تخصصی، نامأنوس و پیچیده علمی توانایی انتقال احساسات را ندارند. حتی نباید از کلمات عربی و انگلیسی استفاده کرد، مگر

برای کسی که آن‌ها را به خوبی بفهمد.

(۴) استفاده از واسطه: در مواردی ممکن است تسلیت افراد هم‌سطح و هم‌تراز نتواند به گونه شایسته و بایسته، تسلی بخش باشد، در این صورت باید از شخصیت‌ها، بزرگ‌ترها و یا افراد دارای نفوذ اجتماعی خواست تا آنان تسلیت بگویند.

(۵) تسلیت دسته‌جمعی: هرچند تسلیت فردی اثر خود را دارد، اما اگر برنامه‌ریزی شود تا به صورت گروهی، مثل تعدادی از اعضای یک خانواده، همکاران اداری، همکلاسی‌ها، معلمان و امثال آنان، برای تسلیت گفتن همراه شوند، اثر دوچندان خواهد داشت.

(۶) به‌کارگیری تجربیات شخصی: کسی که می‌خواهد به داغ‌دیده‌ای تسلیت بگوید، می‌تواند از تجربیات موفق خود استفاده کند، بدین معنی که اگر پیش از آن، عزیزی را از دست داده، دوست می‌داشت چگونه با وی برخورد شود و تسلیت بگویند.

(۷) ضرورت استمرار همدردی: بدیهی است سخن گفتن با صاحب‌عزا، گرچه مفید است، اگر به تنهایی کارساز نیست، در این زمینه به خصوص نسبت به افراد نیازمند، پیگیری وضعیت وی می‌تواند در کاهش آلام و نگرانی او مؤثر باشد، این امر می‌تواند نشان‌دهنده همدردی مستمر شما باشد. این پیگیری می‌تواند به صورت پیام، تماس یا ملاقات‌های کوتاه انجام شود. با همه این اوصاف ممکن است فرد داغ‌دیده به هر دلیلی نخواهد کسی با او صحبت کند، در این صورت باید شرایطی به وجود آورد تا او به شما نزدیک شود و شاهد ابراز همدردی و اظهار همدلی شما باشد.

۸-۱. گفتارها

اگر بنا است به کسی تسلیت گفته شود که باعث تسلی بخشی داغ‌دیده و مصیبت زده شود، عبارت زیر که برگرفته از آیات و روایات و کلمات ارباب فن است، پیشنهاد می‌شود، همان‌گونه که پیش از این نیز اشاره شد، جنسیت، شرایط سنی، نوع ینش و عقیده و... در تفاوت ادای تسلیت نقش دارد که باید مدنظر قرار داد: دعا کردن برای درگذشته و صاحبان عزا مثل: از خدا برایتان طلب آرامش می‌کنم، خدا او را بیامرزد، ما را شریک غم خود بدانید، درگذشت عزیزتان را تسلیت می‌گویم، از شنیدن خبر فوت وی بسیار متأسف شدم، بابت از دست دادن عزیزمان خیلی متأسفم، از صمیم قلبم ناراحتم و از فکرتان بیرون نمی‌روم، او انسانی دوست‌داشتنی بود، جایش خالی است، از اینکه با این حال به استقبال ما آمدید، سپاسگزارم، دلمان برای او تنگ می‌شود، می‌دانم که تحمل این شرایط برای شما بسیار سخت است، اگر تمایل دارید، حاضرم به شما در امور کمک کنم، بشارت به آینده خوب و امیدوارکننده؛ توصیه به انجام فعالیت‌های روزانه و پرهیز از گوشه‌نشینی و کناره‌گیری، ازجمله: اگرچه او رفت، اما بدانید که ما همواره در

کنارتان هستیم، هرگاه نیاز به یک هم صحبت دارید، در خدمتتان هستم؛ اگر داغ دیده کسی است که عزیزش در یک درگیری به ناحق کشته شده است، راه تسلی دادن وی، اطمینان به تنبیه شخص مجرم است.

۲-۸. رفتارها

نمونه هایی از رفتارها به هنگام ادای تسلیت: حضور فیزیکی در منزل صاحب عزا، بوسیدن روی صاحب عزا، دست دادن با مصیبت زده، اهداء گل به خانواده فرد درگذشته، توصیه به صبر، استرجاع و وعده رحمت الهی، اعلام حمایت مالی، حقوقی و معنوی از داغ دیده (البته اگر کاری از کسی ساخته نیست، نباید قولی بدهد)، هیچ وقت داغ دیده به خاطر اندوهشان سرزنش نشوند، بیان خاطره های خوش و زیبا که از مرحوم وجود دارد، البته نباید خنده آور باشد، تا چند روز و بلکه چند هفته نباید فرد داغ دیده تنها بماند، نباید داغ دیده را از سوگواری و گریه زاری منع نمود، توصیه به سکوت نسبی، زیرا در این هنگامه ها باز کردن سفره دل دردمند برای افراد به خصوص افراد بی مسئولیت، جز خار و بی ارزش شدن نزد دیگران، نتیجه ای ندارد، بسنده نکردن به همدلی و عبور به دلسوزی، توصیه به حضور متعادل در جمع، نه انزوی کامل از جمع و نه حضور دایم در جمع، و توصیه به مطالعه کتاب های مناسب.

۹. نتیجه گیری

همه انسان ها هر از چندگاهی شاهد از دست دادن عزیزی هستند، رویدادی که به صورت طبیعی یا بر اثر حادثه رخ می دهد و فرد یا افرادی را تحت تأثیر خود قرار می دهد. در این بین افراد جامعه که شاهد این رخداد هستند، با قطع نظر از بینش و نگرش و قومیت و مذهب، در خود وظیفه ای نسبت به فرد داغ دیده احساس می کنند، که در قالب تسلیت و تعزیت جلوه می کند. در این پژوهش که تلاشی است برای بررسی ماهیت تسلیت و آثار تربیتی آن، نتایج زیر به دست آمد:

(۱) تسلیت و تعزیت به شخص داغ دیده و مصیبت زده، عملی انسانی و خداپسند است.

(۲) ادای تسلیت، دارای چند رکن عمده چون مصیبت، مصاب، مسلّی، گفتار و رفتار عرف پذیر و پاداش معرّی و معرّی است.

(۳) تسلیت تأثیری عمیق بر روان و نتایجی مثبت بر روح فردی که عزیزی از دست داده، داشته باشد، گفتن تسلیت گویای اعلان حمایت و اعلام همبستگی برای فرد داغ دیده و احساس نزدیکی به اوست، و در آماده سازی او برای بازگشت به فرایند سوگواری و زندگی عادی نقشی سازنده دارد.

(۴) تسلیت افزون بر آثار فردی برای داغ دیده، آثار اجتماعی ارزشمندی چون کمک به سلامت روانی جامعه و تغییر نگرش افراد نسبت به قانون عمومی مرگ دارد.

- (۵) با توجه به گوناگونی ابزار ارتباط جمعی، تسلیت و تعزیت نیز متنوع می‌شود؛ به خصوص در زمان معاصر که وسایل از دو مقوله بیانی و بنانی بسی فراتر رفته و به فضای مجازی و دیجیتالی نیز کشیده شده است، مهم‌ترین گونه‌های تعزیت و تسلیت، تعزیت گفتاری، نوشتاری و رفتاری است.
- (۶) گرچه ابزار مدرن و دیجیتالی نیز می‌تواند پیام تسلیت را برای داغ‌دیدگان بفرستد، لیکن نفس حضور، سخن گفتن و رفتار مناسب، اثر ویژه خود را دارد.
- (۷) گفته‌ها و نوشته‌ها در مقوله تسلیت، نشان می‌دهد که این مهم یک پدیده جهانی فراقومی و فرامذهبی است، که همه آیین‌ها و جوامع بدان پایبند هستند.
- (۸) اصل قانون دلداری دادن به مصیبت‌زده، مورد تاکید آیات قرآن کریم و روایات معصومین (ع) است و این گویای شرع‌پسندی این عمل به ظاهر کوچک، ولی بزرگ اثر است.
- (۹) قرآن کریم و روایات در قالب عناوینی چون تعزّی، صبر، استرجاع، با دامنه وسیعی از معانی و آموزه‌ها بدان پرداخته و مؤمنان را به مواجهه تسلیّ بخش با فرد داغ‌دیده به صورت گفتاری و یا رفتاری سفارش کرده است.
- (۱۰) در تسلیت و تعزیت، می‌توان از عبارات و کلمات زیادی استفاده کرد، لیکن مناسب‌ترین آن‌ها در گفتار و نوشتار و رفتار آن است که ضمن حفظ کرامت داغ‌دیده، نقش مثبتی در کاهش افسردگی و آلام وی داشته باشد.

— منابع —

نهج البلاغة.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). من لایحضره الفقیه. تصحیح علی اکبر غفاری. قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم، ج ۱.

ابن حیون، نعمان بن محمد (۱۳۸۵ق). دعائم الإسلام. قم: مؤسسه آل البيت (ع)، چاپ دوم، ج ۱.
ابن شعبه خزائی، حسن بن علی (۱۳۶۳). تحف العقول. تصحیح علی اکبر غفاری. قم: دفتر انتشارات اسلامی، چاپ دوم.
ابن فارس، احمد (۱۴۰۴ق). معجم مقاییس اللغة. قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ج ۲.
امام رضا (ع) (۱۴۰۶ق). الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا (ع). مشهد: مؤسسه آل البيت (ع).
بناری، علی همت (۱۳۸۸). نگرشی بر تعامل فقه و تربیت. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، چاپ دوم.
تمیمی آمدی، عبدالواحد (۱۴۱۰ق). غرر الحکم و درر الکلم. مصحح سید مهدی رجائی. قم: دارالکتاب الاسلامی، چاپ دوم.
جرجانی، میر سید شریف (۱۳۶۵). التعریفات. ناصر خسرو.
جوهری، اسماعیل بن حماد (۱۳۷۶). تاج اللغة و صحاح العربیة. بیروت: دارالعلم للملایین.
حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۳۸۰). الجواهر السنیة فی الأحادیث القدسیة. مترجم زین العابدین کاظمی خلخالی. تهران: انتشارات دهقان، چاپ سوم.

حرّ عاملی، محمد بن حسن (۱۳۷۴). تفصیل وسائل الشیعة إلى تحصیل مسائل الشریعة. محمدرضا حسینی جلالی (محقق). قم: مؤسسه آل البيت (ع) لإحياء التراث، ج ۳.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲ق). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالقلم.
شهید ثانی، زین الدین بن علی (بی تا). مُسَكَّنُ الْفُؤَادِ عِنْدَ فَقْدِ الْأُحْبَةِ وَالْأَوْلَادِ. قم: نشر بصرتی.
فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۰۹ق). کتاب العين. قم: هجرت، چاپ دوم، ج ۸.
فیومی، احمد بن محمد (۱۴۱۴ق). المصباح المنیر فی غریب الشرح الکبیر للرافعی. قم: مؤسسه دارالهجرة، چاپ دوم، ج ۱.
قائمی مقدم، محمدرضا (۱۳۹۹). روش های تربیتی در قرآن. قم: سازمان مطالعه تدوین کتب علوم انسانی، چاپ چهارم.
کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). کافی. مصحح علی اکبر غفاری و محمد آخوندی. تهران: اسلامیة، چاپ چهارم، ج ۳.
مجلسی، محمداقصر (۱۴۰۳ق). بحار الأنوار. تصحیح جمعی از محققان. بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ج ۷۹، ۲۱.

مرکز خدمات روانشناسی و مشاوره احیاء و آکادمی صادقلو. قابل دسترس در: <https://sadeghloo.academy>

مصباح یزدی، محمدتقی و همکاران (۱۳۹۱). فلسفه تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: انتشارات مدرسه، چاپ دوم.

مطهری، مرتضی (۱۳۷۰). تعلیم و تربیت در اسلام. تهران: صدرا، چاپ بیست و هفتم.

مظفر، محمدرضا (۱۳۹۹). المنطق. نجف: مطبعة النعمان، چاپ سوم.

نجفی، محمدحسن (۱۴۰۴ق). جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام. بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ هفتم، ج ۴.

نوری، حسین (۱۴۰۸ق). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. قم: مؤسسه آل البيت (ع)، ج ۲.

التعزية من منظور القرآن والحديث وآثارها التربوية

محمد فاکرمیبدی

أستاذ دكتور، قسم تفسير القرآن وعلومه، جامعة المصطفی العالمية، قم، ایران. m_faker@miu.ac.ir

الملخص

يختبر كل إنسان في حياته بين الحين والآخر فقدان أحد أحبائه، سواء كان هذا الحدث ناتجاً عن سبب طبيعي أو حادث، وهذا يؤثر بشكل كبير على الشخص أو الأشخاص المعنيين ويثير مشاعر مثل الحزن، الإحساس بالوحدة واليأس. في مثل هذه الظروف، يمكن أن يكون تقديم التعزية من خلال القول والفعل له تأثير كبير في عملية الشفاء والتعافي للمصاب. في هذه الدراسة، تم فحص تأثير التعزية على الفرد المصاب وآثارها التربوية باستخدام الأسلوب العلمي والنقلي، حيث تم استعراض الأساليب الفعالة في التخفيف عن الفرد المتألم، مع الإشارة إلى الطرق المناسبة لتقليل آلامه. تشير النتائج إلى أن التعزية التي تم تقديمها باستخدام الأساليب القولية والعملية التي وردت في القرآن الكريم، كانت فعالة في تخفيف ألم المصاب، ولديها القدرة على مساعدته في التخلص من الاكتئاب، اليأس، وكذلك من أي توجهات خاطئة في فهمه لنفسه وبدايته ونهايته، مما يساهم في تعزيز نموه وتربيته وتكامله في مسيرته الحياتية.

الكلمات الرئيسية: التعزية، المصيبة، الحزن، التعاطف، التخفيف.

Consolation from the Perspective of the Quran and Narrations and Its Educational Effects

Mohammad Fakermeybodi

Professor, Department of Quranic Interpretation and Sciences, Al-Mustafa International
University, Qom, Iran. m_faker@miu.ac.ir

Abstract

Every person experiences the loss of a loved one occasionally throughout their life. Whether this event occurs naturally or due to an accident, it profoundly affects individuals, causing feelings such as sorrow, loneliness, and hopelessness. In such circumstances, consoling the bereaved through words and actions can influence the healing and mourning process. This study, by examining the impact of offering condolences to the bereaved and its educational effects using scientific and narrative methods, investigates effective methods of consoling the afflicted and suggests strategies to alleviate their grief. The results indicate that consoling the bereaved through verbal and behavioral methods mentioned in the Holy Quran effectively reduces the sufferer's pain, has the potential to rescue them from depression, despair, and deviant perspectives about their origin and destiny, and is always beneficial in their process of education, growth, and perfection.

Keywords: Consolation, Calamity, Bereavement, Condolence, Empathy.

Received: 2024/04/18 ; **Revision:** 2024/05/22 ; **Accepted:** 2024/06/15 ; **Published online:** 2024/09/26

Publisher: Teacher-Propagator Training Center of Seminaries
<https://tarbiatmotali.ismc.ir/>

Article type: Research Article
© the authors

